

Bir Sergi ve Bir Kitap: Heilbronn Botanik Bahçesinin Yaşama Tutunuşu

The Heilbronn Botanical Garden's Perseverance: Exhibition-cum-Essay

Feza Günergun*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: F.G. 0000-0002-8996-4863

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Feza Günergun,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: fezagunergun@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 12.05.2021 • **Kabul/Accepted:** 18.05.2021 • **Online yayın / Published online:** 05.07.2021

Atıf/Citation: Günergun, Feza. "Bir Sergi ve Bir Kitap: Heilbronn Botanik Bahçesinin Yaşama Tutunuşu." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, 2 (2021): 385-391. <https://doi.org/10.26650/oba.936599>

Mimar Dilşad Aladağ ile sanatçı Eda Aslan'ın 2017 yılından beri 'Heilbronn Botanik Bahçesi' üzerine yürüttükleri "Unutma Bahçesi" projesinin ürünlerinden biri olan ve aynı adı taşıyan sergi, 14 Nisan 2021'de DEPO'da (Tophane, İstanbul) açıldı. Sergi, Aladağ ve Aslan ikilisinin *Bir Yerin İzinde Pek Çok Yer* (İstanbul: Manifold, 2021) kitabı ile taçlandı.

SERĞİ: Unutma Bahçesi - The Garden of (not) Forgetting

Anılan bahçe, Atatürk Üniversite Reformu çerçevesinde 1933'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne davet edilen Prof. Alfred Heilbronn, Prof. Leo Brauner ve Bahçe Şefi Walter Stefan tarafından 1935 yılında kurulmuş olup, başlangıçta 'İstanbul Üniversitesi Nebatat Bahçesi' ve 'Hortus Botanicus Istanbulensis' adlarını taşımakta;¹ konumu nedeniyle

1 Bu resmi adlar, Bahçe'nin yayımladığı 1936-1937 Tohum Kataloğu'nun (Index Seminum) kapağında alınmıştır.

“Süleymaniye Nebatat Bahçesi” olarak da tanınmaktaydı.² Leo Brauner (Umumi Nebatat Enstitüsü Direktörü), İstanbul Üniversitesi’nde bitki fizyolojisi araştırmalarını başlatan kişiydi.³ Alfred Heilbronn (Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü Direktörü) ise, 1960 yılında Türkiye’den ayrılana kadar botanik bahçesinin direktörlüğünü üstlenmiş, bahçenin işlerini kontrol etmiş, canlı koleksiyonu zenginleştirmiş, bir tohum koleksiyonu oluşturmuş ve tohum kataloğunu uzun yıllar yayınlamıştı.⁴ 2003 yılında, A. Heilbronn’un kurucu rolünü ve 25 yıllık emeğini ebedileştirmek için bahçeye, “Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi” adı verildi. Bahçe, Alman direktörünün Türkiye’den ayrılmasından sonra eski bakımlı halini koruyamamış⁵ ise de, yaşamını İstanbul Üniversitesi bünyesinde 2015 yılına kadar sürdürdü. O yıl, bahçe İstanbul Müftülüğü’ne devredildi; devir işlemi 2017 yılında resmi olarak duyuruldu ve Bahçe, 2018’de ziyarete kapandı.

Bu gelişmeler üzerinde, D. Aladağ ve E. Aslan, İstanbul’un bu en eski botanik bahçesini (daha önce kurulanların hiçbiri yaşamamaktadır) hafızalarda korumak, unutulmasına engel olmak ve İstanbul kentinin geçirdiği yıkıcı değişim içindeki yerini vurgulamak amacıyla, 2017 yılında bir proje başlatıldılar. Arşivlere girdiler, bahçenin kuruluş ve gelişmesine katkıda bulunan profesörlerin hikayelerini araştırdılar. Ve o tarihten sonra, sanat-bilim-tarih bileşimi farklı özellikte çıktılar ürettiler.

Serginin yalın ağırbaşlılığı yanında aydınlık tasarımı mekana girer girmez dikkati çekiyor. Gri ve beyaz renklerin hâkim olduğu serginin girişindeki hoparlörlerden dört dilde temel bilgiler verilmekte. Ardından cam bir vitrin içindeki tohum katalogları, bahçenin bilimsel yönünü ve bahçede çalışanların yıllar süren emeğini öne çıkaran tanıklar olarak sergilenmekte. Küçük beton bir havuz, içindeki yeşil su mercimekleriyle, botanik bahçesinin artık ne durumda olduğunu bilmediğimiz havuzunu ve bahçenin şu anki koşullarda dahi varolmak için direnen bitkilerini temsil etmekte.

Aydınlatılmış çekmeceler içindeki dialar, botanik ile sanatın hoş bir uyumunu sergilemekte. Botanikçiler, genellikle, saydam çerçevelerinin iki camı arasına bitki fotoğraflarını yerleştirirler. Eda ile Dilşad ise, camların arasına, Heilbronn Botanik Bahçesini ziyaretlerinde topladıkları bitki örneklerinden minik parçalar yerleştirmişler ve sonuç çok estetik olmuş: her bir dia küçük bir sanat eserine dönüşmüş. Bu bitki parçalarının fotoğraflanmış ve aydınlar kağıda basılmış görselleri, ziyaretçiyi bir masa üzerinde bekliyor. Alıp (bugünlerde belki ofise dönüşen) evinizin duvarına asarak serginin anısını başka bir mekânda yaşatmanıza olanak sağlıyorlar.

2 Turhan Baytop, *İstanbul Florası Araştırmaları (Toplayıcılar, Herbaryumlar, Floralar, Botanik Bahçeleri, Kaynaklar (1553-1965))* (İstanbul: Eren, 2002), 105.

3 Asuman Baytop, “Atatürk Üniversite Reformu ile Türkiye’ye Gelen Ord. Prof. Dr. Leo Brauner’in İstanbul Üniversitesi’ndeki Bilimsel Çalışmaları,” A. Baytop, *Türkiye’de Botanik Tarihi Çalışmaları* (Ankara: TÜBİTAK, 2004) içinde, 334-344.

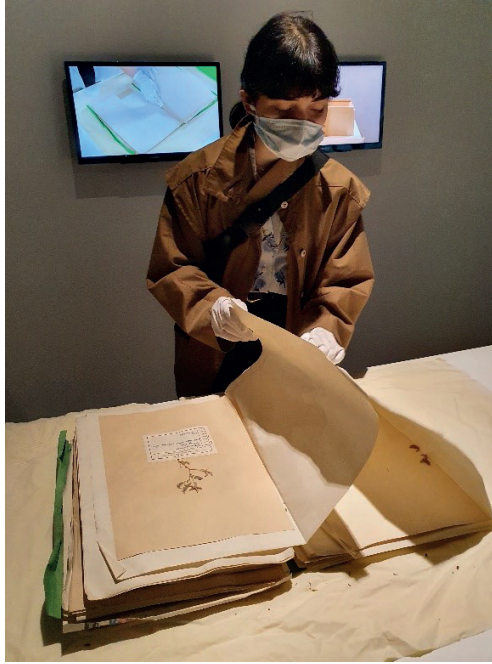
4 Asuman Baytop, “Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn’un (1885-1961) İstanbul Üniversitesi’ndeki Bilimsel Faaliyetleri,” A. Baytop, *Türkiye’de Botanik Tarihi Çalışmaları* (Ankara: TÜBİTAK, 2004) içinde, 316-333.

5 T. Baytop, *İstanbul Florası Araştırmaları*, 107.

Aladağ ve Aslan, 2017 yılından beri topladıkları malzemeden uzun bir belgesel hazırlamışlar. Bunun 22 dakikalık bölümünü sergide izlemek mümkün. Bu video, ziyaretçiye hem bahçe arazisinin, bahçe olmadan önceki tarihi, Biyoloji Binası'nın ve Bahçe'nin yapılışı, gelişim süreci, özellikle bir Türk-Alman akademisyen ailesinin Türkiye'deki yaşamı ve İstanbul Üniversitesi'nin tarihi hakkında değerli görsel malzeme ve bilgi sunmakta. Videonun kaynakları arasında farklı özel arşivlerden gelen malzeme bulunmakla birlikte, ana kaynak, A. Heilbronn – Mehpare Başarman-Heilbronn çiftinin oğlu psikolog Kurt Heilbronn'un Frankfurt yakınındaki evinde yıllar boyu açmadan sakladığı arşivdir. Aladağ ve Aslan'ın projesi sayesinde bu arşiv malzemesi ilk defa gün ışığına çıkmakta.

Serginin bir diğer köşesinde, yere üst üste yığılmış büyük ahşap kutular yer almakta. Bunlar, Mehpare Başarman-Heilbronn'un 1960 yılında, 147'ler listesine alınarak Üniversite'den uzaklaştırılması üzerine, Almanya'ya giderken beraberinde götürdüğü kurutulmuş bitki koleksiyonunu temsil etmektedir. Uludağ bölgesi bitki örneklerinden oluşan 20 kutuluk bu koleksiyonun 18 kutusu, Kurt Heilbronn tarafından daha sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne hediye edilmiş, ancak iki kutu taşınma sırasında tesadüfen Almanya'da kalmıştır. Şu an 18 kutu Fen Fakültesi bodrumlarında bulunmaktadır. Kurt Heilbronn'un kalan iki kutuyu bu sergi için İstanbul'a getirmesi sayesinde Mehpare Hanım'ın bitki koleksiyonundan örnekleri sergide görmek mümkün oluyor.

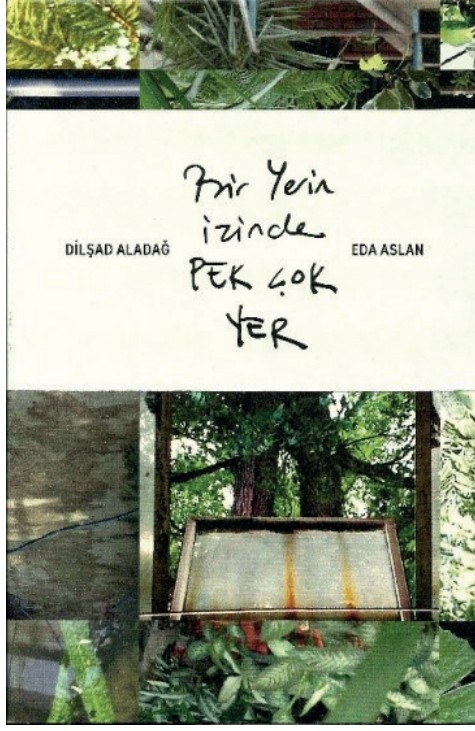
Serginin malzeme-yoğun bir tasarımı olduğu söylenemez. Buna rağmen, Türkiye’de yirminci yüzyıl botanik eğitimi, araştırmalarında önemli bir yeri olan Heilbronn Botanik Bahçesi’nin Üniversite’den kopuşu sonrasında, kentleşme veya diğer nedenlerle kaybettiğimiz benzer değerlerimizi niçin koruyamadığımız üzerine düşünmemize imkân veriyor.

KİTAP: *Bir Yerin İzinde Pek Çok Yer*

Kitap, Dilşad Aladağ ve Eda Aslan'ın "Unutma Bahçesi" projesine bilgi toplamak amacıyla ziyaret ettikleri kişiler, mekânlar ve arşivler üzerine yazdıkları 12 yazıdan oluşuyor. Bunlar, proje çalışmaları sırasında ikilinin yaptıkları görüşmeleri, çalıştıkları özel arşivleri, maceralı seyahatlerini, karşılaştıkları güçlükleri sürükleyici bir anlatım ile okuyucuyla buluşturuyor. Birinci elden tanıklıkları içeren bu yazılar, 2019-20 yılları arasında digital ortamda, Manifold'da yayımlanmıştı (<https://manifold.press/indeks/bir-yerin-izinde-pek-cok-yer>). Bu kez, yine Manifold tarafından, Esen Karol'un hoş tasarımıyla kitaplaştırılmış olmaları (İstanbul 2021, 144 s.), ileride digital ortamda ulaşılamaz olduklarında, bu derlemeyi ulaşılabilir kılacak. Görüşmeler çok renkli birer anı olarak kalacak ve konuşulanlar uçup gidecekken, iki araştırmacı bunları yazıya dökerek ebedileştirmiş oldular. Her ikisi de yazılmayan anıların yok olacağını bilincindeydi. Bu yazılarda genellikle olumlu ve güzel şeyleri yazdılar, karşılaştıkları zorluklardan ve sevimsiz davranışlardan pek bahsetmediler.

Kitap, Aladağ ve Aslan'ın, Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un İ.Ü. Fen Fakültesi Biyoloji Binası'ndaki çalışma odasında, Dr. Öğretim Üyesi Erdal Üzen'i ziyaretleriyle başlıyor (2017). Odanın güzel bir tasvirinin yapılmış olması, bugün artık olmayan (Biyoloji binası İstanbul Müftülüğü'ne devredildiği için bina yıkım için boşaltılmıştır) çalışma odasını ve eşyalarını sonsuzlaştırmış oluyor. İkinci ziyaret edilen mekân, A. Heilbronn'un oğlu Kurt Heilbronn'un Ataköy'deki apartman dairesi. Bu dairedeki görüşme, Eda ile Dilşad'a Heilbronn arşivine adım atma imkânını sağlıyor. Biyoloji Binası ve Botanik Bahçesinin inşa edildikleri arazinin tarihini öğrenme isteği, biyoloji binasının niçin o arazi üzerinde inşa edildiği sorusu, araştırmacıları tarihçi Necdet Sakaoğlu'na yöneliyor. Selamiçeşme'deki evindeki ziyaret sırasında sorular kısmen giderilirken yeni sorular doğuyor.

Kitabın en heyecan verici bölümü, şüphe yok ki, Aslan ile Aladağ'ın Esenler Otogarı'ndan Burgaz otobüsüne binerek Bulgaristan üzerinden Almanya'ya yaptıkları ilk seyahati anlattıkları yedinci bölümdür: "Sınırdaki [Kapıkule] otobüs duruyor; hepimiz pasaport kontrolü için otobüsten iniyoruz. Bize, kendimizi gergin bir film sahnesinde hissettiriyor ortam. Yoğun bir sis var. Otobüsün farlarından, gümrük kulübelere ve köhne dükkândan sise karışan ışıklar birazdan yaşayacağımız gerilim için puslu, donuk bir dekor yaratıyor adeta..." Bu zorlu ve yorucu yolculuk, onların Alfred ve Mehpare Heilbronn'un Almanya'daki arşivine ulaşmadaki sebat ve azmini gözler önüne seriyor. Kurt Heilbronn'un Eschborn'daki evin bodrumundaki 'kutular'a ulaşıncaya, yolculuğun verdiği yorgunluk ve tedirginlik unutuluyor. A. Heilbronn'un 1960'da Almanya'ya döndükten sonra görev yaptığı Münster Üniversitesi Arşivi'nden çıkan üç mavi dosya, Heilbronn çiftinin kabrinin ziyareti, bu ilk seyahatin incileri. İkinci seyahat daha rahat oluyor ve daha önce incelenmemiş olan 'kutular'daki belgelere ulaşmayı sağlıyor. 12 bölümüyle bu kitap, uzun soluklu "Unutma Bahçesi" projesinin başlangıç yıllarının belleği olarak karşımıza çıkıyor.

1940'lı yıllardan beri Türkiye bitkilerini araştırmış, gençliklerinde Alfred Heilbronn ile çalışmış, ve dolayısıyla A. Heilbronn ve Fen Fakültesi botanik bahçesi ile yakın ilişkide bulunmuş olan Prof. Dr. Asuman ve Turhan Baytop'un arşivine ulaşma arzusu, Aladağ ve Aslan'ı, çiftin kızları Feza Günergün ile tanışmaya yönlendiriyor. "Edebiyat Fakültesi, Kat 3" başlıklı sayfalarda, Bilim Tarihi Bölümü'nde gerçekleşen bu karşılaşmayı ve fikir alışverişini okuyorsunuz. Bu ilk görüşmeyi, aylar sonra "Baytop'ların Maçka'daki Evi"ndeki (Bölüm 10) ikinci görüşme izliyor. Bu sefer, Baytopların arşivinin yer aldığı kutular açılıyor ve genel olarak botanik tarihi ve özel olarak Heilbronn botanik bahçesiyle ilgili malzemenin peşine düşülüyor. Proje çerçevesinde ulaşılan bir değerli arşiv de fotoğraf sanatçısı Cafer Türkmen'in fotoğraf arşivi: oğlu Prof.Dr. Metin Türkmen'in sakladığı fotoğraf arşivinde Türkiye'nin faunası yanında Biyoloji Binası'nın yıkılışını gösteren nadir fotoğraflar çıkıyor.

Bu sergi ve kitap bana hem hüznün hem sevinç verdi. Hüznün verdi, zira 1930lu yıllarda büyük bir emek ile kurulan bir botanik bahçesinin bir eğitim-bilim kurumundan alınmasını görmek, Türkiye'de bilimlerin tarihini çalışan bir araştırmacı için kolay değildir. Osmanlı Türkiye'si'nin eğitim kurumlarının kendi yerlerinde süreli gelişim gösteremedikleri bilinmektedir. Çeşitli sebeplerle harap olmuşlar, taşınmışlar veya binaları ellerinden alınmıştır. Avrupa'da 17. yüzyıldan beri yaşayan üniversite bahçeleri var iken, 19. yüzyıl

ortasında Galata Sarayı'nda açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin botanik bahçesinden bir iz kalmamıştır. Bu sergi, gelişemeyip kapanan botanik bahçesi örneklerine bir yenisini katmıştır.

Diğer taraftan sevinçliyim, zira Aslan ve Aladağ, bu bahçeye ait tarihsel malzemeyi sanatla yoğurarak belleklere işlemekteler. İleride Bahçe ortadan kalksa bile, topladıkları dokümanlar onu yaşatacaktır. Ayrıca umarım bu sergi kamuoyunda bir farkındalık yaratmıştır. Niçin Türkiye'de az sayıda botanik bahçesi var? Niçin bilimsel amaçlarla kurulmuş tarihsel bir bahçe korunamıyor, geliştirilemiyor? Niçin bizdeki gelişme diğer ülkelerden (Avrupa, Amerika, Çin) farklı? Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi'nin koleksiyonu, bitkileri ve tohumları ne olacak? Sergiyi gezenlerin başka sorular da sormuş olmalarını ümid ederim.

Bu sergi, Bahçe'nin kuruluş, gelişme ve çöküş devirlerini açıklamakta ve bunu yaparken de bilim ile sanatı kaynaştırmaktadır. Diğer taraftan, bilimlerin tarihi ve bilim insanlarının çalışmalarını yansıtmaktadır. Türkiye'de bu tip sergiler hemen hemen hiç açılmıyor. Halbuki yurtdışında, bilim mirası yüklü ülkelerde, her sene onlarcası düzenleniyor. Umarım Aslan ve Aladağ'ın bu girişimi, benzeri sergiler için bir ilham kaynağı olur.

